

העש במקרא

מאת

א. ביליק

למורי ורבי ר' חנוך ילון נ"י

שני מיני עש מובאים בספרי המקרא: זה שבאיוב ט, ט אינו אלא התכווצות של השם ע"ש, בדומה להתכווצות שש מן ש"ש: „ועמודי שש... על רצפת בהט ושש“ (אסתר א, ו); „שוקיו עמודי שש“ (שיר השירים ה, טו), והוראתו כוכב מסוים או קבוצת כוכבים מסוימת¹. שכניו של עש זה בכתובים מעידים על שייכותו לגרמי השמים, שכן באותו עניין כתוב: „האומר לחרס ולא יזרה ובעד כוכבים יחתם. נטה שמים לבדו ודורך על במתי ים. עשה עש כסיל וכימה וחדרי תימן“ (איוב ט, ז—ט). שאר העשים שבמקרא מספרם שבעה: שלושה בספר איוב וארבעה בספרים אחרים.

שבעת אלה אינם אלא אחד. זהו זחל של אחד הפרפרים הליליים הקטנים מקבוצת Microlepidoptera. זחל זה מכרסם שיער של פרוות, שטיחים, אריגים שונים ובמיוחד אריגי צמר. גודלו של הפרפר הבוגר—כשכנפיו פרושות—אינו עולה על שני ס"מ. אכן, לא הוא המשחית המסוכן, כי אם הזחל המתפתח מן הביצה. זחל זה נזון מחומר קרני, שבעלי חיים אחרים אינם מסוגלים לעכלו, ויחד עם זה הוא בולע גם אבק על חמרי המזון השונים שבו. מהחומר הקרני הנעכל יוצר הזחל—בתהליך, שטיבו טרם נתברר—שומנים ופחמימות הדרושים לו לפעולות השרירים ולפעולות אחרות של גופו. מסתבר, כי העש מפיק מן הצמר גם מים. הוא מרבה באכילה, משום שעליו לקבל את כמות החומר הדרושה לקיומו, וכן משום שעיקולו אינו יסודי והוא אינו מנצל היטב את החומר הנעכל. גילגולו של עש זה ממושך הוא, ויש עשים שגילגולם נמשך שנה תמימה. מהביצה, שהנקבה מטילה, מגיח זחל המאריך ימים בחורף ובאביב. הזחל גדל והולך עד אשר יתגלם וכעבור שבועיים ימים יגיח מהגולם בוגר, הוא הפרפר, וחוזר חלילה.

משפחת עשי הבגדים Tineidae נחלקת למינים אחדים: יש מין המעדיף פרוות, מין אחר מחבב שטיחים, ויש המכלה בגדים, אולם עש הבגדים אינו מואס גם בדברי צמר ואריגים שברהיטים וכדומה. הצד השווה שבהם, שפגיעתם רעה.

כבר הזכרנו, כי העש המתפרש כזחל המשחית בגדים נזכר בתנ"ך שבע פעמים: „הן כלם כבגד יבלו עש יאכלם“ (ישע' נ, ט), „כי כבגד יאכלם עש וכצמר יאכלם סס“ (שם נא, ח); „ואני כעש לאפרים וכרקב לבית יהודה“ (הושע ה, יב); „ותמס כעש חמודו“ (תהילים לט, יב); „ידכאום לפני עש“ (איוב ד, יט); „כבגד אכלו עש“

1. השווה „ועיש על בניה תנחם“ (איוב לח, לב).

(שם יג, כח); "בנה כעש ביתו" (שם כז, יח). אכן רק שנים מן השבעה נתפסו בעיני כל המתרגמים הקדמונים כוחל הנ"ל: זה שבישע' נ, ט וזה שבאיוב יג, כח — והטעם מובן: הכתובים עצמם מתארים אותו כאוכל בגד.

חמשת האחרים — חלוקות בהם דעות המתרגמים. נפתח בר' סעדיה גאון: העש שבאיוב ד, יט נראה בעיני רסע"ג כעש שכנו של הכסיל (איוב ט, ט), כלומר עיש, כוכב או קבוצת כוכבים ברקיע השמים.² וכן אמר ר' דוד קמחי³: "ידכאום לפני עש, כלומר כל זמן שהעש קיים רוצה לומר לעולם" והכוונה "לאסיפת כוכבים". אף אבן עזרא מביא דעה קרובה לזו: "ורובי המפרשים פירשו לפני עש לפני שמש"⁴. מסתבר, כי העש שבפסוק זה אינו אלא הזחל המזיק, והשכיל לפרש אבן יחיאל: "ידכאו אותם בני העש והרימה הנולדים ממנו; ולפני כמו ולבני, כי אותיות בומ"ף מתחלפות". אכן פשוט יותר הוא תרגום של השבעים, שהוא בעברית: "הכה אותם כדרך (כאופן) שעושה העש". במקום אחר מפרש הפאיומי: עש"עכביש, וכן הוא מבאר את דברי איוב "בנה כעש ביתו" (כז, יח) — כעכביש שביתו עשוי קורים רופפים. אף ר' דוד קמחי ראה בעש, פעם אחת לפחות, עכביש, ובדברו⁵ על השממית (משלי ל, כח) הוא אומר: "ארני"א והיא העש (כלומר העכביש aranea א. ב.) שבונה ביתה אפילו בהיכלי מלך". בשאר הכתובים תרגם ר' סעדיה עַת עֹרַת תְּרֻגְמוֹ שֶׁל הַגְּאוֹן לִסְ הוֹשֵׁעַ לֹא הִגִּיעַ לִידְנוּ.

הירונימוס תרגם את העש בדרך כלל tineae, הוא העש הידוע. יוצא מן הכלל הוא זה שבישעיה נא, ח שתרגומו בוולגטה vermis, מאחר ש-tinea יוחד לסס שבאותו פסוק. העש שבתהלים תורגם בוולגטה "עכביש"; בפשר העש שבתהלים — התקשו גם תרגומים אחרים ואף המושא "חמודו" מוקשה הוא לאחדים. אכן פשוט ומסתבר פירושו של המאירי: "כמו העש שאוכל הבגד כן המסית בשרו". בתרגום הארמי הגירסה היא עשא, וחלא, וחיל, ומסתבר כי שלשתם אחד הם. העש שבאיוב כז, יח — תרגומו הארמי רקבו ביתא ואפשר, שכוונתו רקב או רקבו בית. דברי בעל המזמור "ותמס כעש חמודו" (לט, יב) תורגמו: "ומסית איך עמר דאתגרדם גושמיה", כלומר המסת את גופו כצמר המתפורר (המתקצץ), ולא הוסיף המתרגם "בידי העש".

מגוונים יותר דברי הפשיטתא. מלת כעש שבתהל' לט, יב תורגמה כחבתא; שפירושו בעברית כקש ונתחלף "כעש" ב"כקש". "כעש" שבהושע ה, יב תורגם לסורית: איך דלוחיא — כמהומה, כרעש. מלת "ערפלא" המובאת במקום "עש" באיוב ד, יט — הוראתה: ערפל, ענן, קיטור ואולי עשן⁶. העש שבאיוב כז, יח תורגם בפשיטתא גוגי, כלומר עכביש; הוראה זו מובאת גם בתרגומים עתיקים אחרים, משום שלא שמעו על עש הבונה בית. שאר העשים שבמקרא תורגמו בסורי ססא; זה שבישעיהו נא, ח צורף לסס הסמוך לו ושניהם היו לאחדים: ססא; השבעים תרגמו את העש במובנים שונים ומשונים. זה שבאיוב ט, ט נראה להם,

2. רש"י: עיש — כוכב גדול שבכימה (איוב לח, לב); אכן עזרא שבעה כוכבים (איוב ט, ט).
3. ספר השרשים, ערך עוש.
4. השווה פירוש אבן עזרא לכתוב: בנה כעש ביתו (איוב כז, יח) "שתעמוד כעש מן עושה עש".
5. בספר השרשים.
6. וראה ד. ילין חקרי מקרא, ישעיהו, ירושלים תרצ"ט, עמ' 30.

כמו לשאר המתרגמים, קבוצת כוכבים Πλειάδες וכבר הזכרנו את פירושה של השבעים לאיוב ד, יט: εἶπεν αὐτοὺς ἡσὺς τρεῖς ἡμέρας: היכה אותם כדרך שעושה העש. כן תרגמו השבעים נכונה את העש שבישע' נ, ט: ἡσὺς וגם בעש זה אין הדעות חלוקות: ἡσὺς, ססא, linea, עשא, צת. ברם העש שבפרק הסמוך (נא ח) תורגם בידי ה-70 πρόνος, כלומר זמן, עת. אין ספק שהשבעים נתקשו בתרגום עש זה משום שבסמוך לו נזכר הסס ("וכצמר יאכלם סס"). השבעים לא הלכו בדרך הקלה בה הלך לאחר מכן בעל הפשיטתא שכלל את העש ואת הסס יחד, ומאחר שהמלה ἡσὺς הובאה שם כתרגום למלת סס, בקשו תרגום אחר למלת עש. ידועה המליצה על שיני הזמן האוכלות והמכרסמות. מסתבר, שצירור זה היה גם לעיני מתרגם הפסוק הנ"ל וייתכן כי הוא החליף את העש בעת מפאת שיבוש או גירסה מקובלת שהיתה בידו והיא שונה מהמסורתית.

העש שבס' תהילים לט, יב נראה בעיני המתרגם כעכביש, שכן הוא תרגם: καὶ ἐξέτηξας ὡς ἀράχνην τὴν ψυχήν αὐτοῦ כלומר: יפורר כמו קורי עכביש את חייו. אין לתמוה על פירוש זה, משום שמלת כעש דומה בצורתה למלת עכביש וקורי עכביש מתפוררים ומתמוססים על נקלה ובגלל זה משמשים הם משל ודוגמה לדבר חסר ממשות וממהר לחלוף.⁸

מוזר ביותר תרגומו של הכתוב: "ואני כעש לאפרים וכרקב לבית יהודה" (הושע ה, יב): καὶ ἐγὼ ὡς παραχῆ τῷ Ἰσραὴל καὶ ὡς κέντρον τῷ οἴκῳ Ἰούδα הרקב תורגם κέντρον, כלומר מלמד, דרבן הפרש או הַרְבֵּב, ואילו כעש תורגם ὡς παραχῆ: כמו בהלה, רעש⁹. עש ורקב מובאים כמקבילים זה לזה גם באיוב יג, כח: "והוא כרקב יבלה כבגד אכלו עש" ὡς περ ἱμάτιον ἢ ἡσὺς, ὅ παλαιούται Ἰσα ἄσκαφ, וכתוב נאד (חמת) וכבגד אכול עש. שתי המלים האחרונות תורגמו ע"י מלה אחת (σητόβρωτον).

תרגום זה לא הלם את הכתוב בהושע: הייתכן כי הקב"ה יהיה ליהודה כביכול כמו חמת רקוב וכאכול עש? וכיוון ששינה המתרגם, שינה. כן מסתבר, כי מי שתרגם זה לא תרגם זה, משונה הוא הפירוש שניתן בשבעים לרקב κέντρον — דרבן הפרש או הרכב. מלת נַרְבַּב מובאת במקרא שלש פעמים: בס' מלכים א כב, לד; מל"ב ט, יז; ודבה"י ב יח, לג; הייתכן כי המתרגם נשתבש והחליף רקב ברכב וממנו לדרבן הרכב העוקץ ודוקר? ספק רב, אולם מתעורר חשד.

ועתה לאחרון שבעשי המקרא: "בנה כעש ביתו וכסכה עשה נצר" (איוב כו, יח). המתרגמים הקדמונים לא נתנו דעתם על השאלה אם יש לעש בית. הם ראו בקורים את ביתו של העכביש, שהוא רופף ביותר ולכן תרגמו אחדים מהם "בנה כעכביש ביתו" (פשיטתא ורסע"ג). השבעים התקשו בהמשך הכתוב ו"כסכה עשה נוצר" ולכן קפלו יחד את שני חלקי הכתוב ותרגמוהו בזו הלשון: "והיה ביתו כמו עשים וכמו עכביש (או קורי עכביש)". מן החדשים היו שפירשו "כעש" — כקן

7. אף רסע"ג תרגם את העש ואת הסס בנפרד: סוס צַת, (סוס).

8. השוה: וקורי עכביש יארגו (ישעיה נט, ה); ובית עכביש מבטחו (איוב ה, יד).

9. כן תרגם גם הפשיטתא.

של צורה, או ראו בפסוק זה רמז למיתוס קדמון הקשור לגרמי השמים ובכך החזירו עש זה אל תחום העיש¹⁰.
 אכן, אין להוציא עש זה מכלל שבעת העשים שהם אחד לעש יש בית, אם כי אינו מתוקן, הוחל הקטן של העש בונה לעצמו מעון בצורת תרמיל או נרתיק צר, ולו פתח, בו יכנס הוחל ויצא בתנועה חפשית, שלא כחילוון הגורר אחריו את ביתו. ב"בית" זה ידור הוחל ובו יתגלם; בבוא העת יתפתח הגולם וייהפך לבוגר, הוא הפרפר, והלה יעזוב את הבית המתמעך ומתכווץ מאין יושב. כן יהיה גם ביתו של הרשע הנמשל גם לסוכה שהשומר הקימה לדירה ארעית וכשיעזוב את הסוכה הרעועה תתערער ותתמוטט, ובדומה לכך מתאר ישעיהו את ירושלים בשפלותה: "ונותרה בת ציון כסכה בכרם כמלונה במקשה כעיר נצורה" (א. ח).

10. ראה פירושי העש בספר איוב המבואר בידי טוריסיני, מהדורה עברית ומהדורה אנגלית.